

Arne Ahlquist

Märkesdagar och vädermärken

Långt innan SMHI och femdygnsprognoser på tv fanns att tillgå hade man Bondepraktikan till hjälp, för att sia om väder och vind. Denna rika samling folkvisdom förklarade inte bara hur man skulle tolka naturens tecken, utan gav även råd och vägledning till mycket annat i livet. Märkesdagar och vädermärken gav i äldre tider råd och tips för de olika faserna under böndernas arbetsår.

Bondepraktikan utgavs första gången i Tyskland i början av 1500-talet och fram till slutet av 1800-talet utkom den i över 50 upplagor. De flesta tecken och vädermärken är självfallet mycket lokala och skiljer sig tydligt mellan exempelvis kustland och skogsbygd, mellan låglänta och höglänta bygder.

I det följande ska jag dra mig till minnes och försöka återge några av de iakttagelser och tecken som mina föräldrar och deras umgängeskrets ofta hade som samtalsämnen. Uttryck som ofta relaterades var "*om Anders slaskar ska julen braska*", "*om Erik ger ax ger Olof kaka*" eller "*om sola' går ner i en säck, går'a opp i en bäck*".

Väderleken i december styr hela året

Vädermärken under december månad var särskilt viktiga för det följande året. En kall december med mycket snö betydde ett gott år. Lika många rimfrostdagar i advent betydde lika många ovädersdagar i fastan. De tolv juldagarna från Juldagen (25 dec) till Trettondag jul (5 jan) var särskilt betydelsefulla. Väderleken under Juldagen skulle förutsäga vädret för följande januari månad och så vidare.

Nyårsafton på kvällen ställde man ut en spann med vatten. Hade det på Nyårsdagens morgon bildats is i spannen sa man, att "*årena' frös ihop*". Detta var inget gott tecken, eftersom det betydde en sträng vinter framöver.

Trettondagsafton skulle man hålla sig lugn och stilla, annars fick man ingen lugn och ro resten av året.

Paulidagen (nuvarande namsdag för Paul) den 25 januari ansågs vara vinterns kallaste dag statistiskt sett. Man talade ofta om de stränga vintrarna i början av 1940-talet och 1942 noterades extrem kyla just detta datum.

Februari och mars - vintermånader

Den 2 februari - 40 dagar efter Jesu födelse - infaller Kyndelsmässodagen eller "*lella jul*". Då skulle det vara halvfodrat i ladan, dvs hälften av vinterfodret till djuren skulle finnas kvar.

Ytterligare några dagar senare den 22 februari infaller "*Petter katt*". Detta ansågs i de sydligaste delarna av vårt land vara den första "*vårdagen*". Efter detta datum är sjöisarna opålitliga och tjälen i marken tinar lika fort underifrån som från

ovan. Uttrycket Petter katt härleds från traditionen, att detta var det datum, då aposteln Petrus installerades som biskop i Antiokia. Inom kyrkan firades även Petrus koppling som biskop i Rom, på latin beskrivet Petrus Cathedra (förkortat Petr. Cath.).

Den 9 mars infaller dagen, som kallas "Fyrtio martyrtter". Vädret denna dag sades leda till samma vädertyp de följande fyrtio dagarna. Började dagen med frost betydde detta, att man fick vänta sig 40 frostnätter innan midsommar. I Förlanda kom några odalmän ett år i dispyt framåt juni månad. "Gunnarssons-Albert" (f ö son till riksdagsmannen Gunnarsson i Axtorp) hävdade då med bestämdhet, att endast 39 frostnätter hade förekommit.

— "Messommersafta' om môren frûse' pärera'...".

Den 21 mars (vårdagjämning) kallades ibland för Benediktus-dagen. Då gällde det att frossa, om inte dagen inföll under "stilla veckan". Regn denna dag bådade en mycket vår. Numera benämner man gärna dagen för "våffeldagen", kanske för att erinra om frosseriet (?). Med dansk anknytning kallas dagen för Vårfrudagen, troligen en dag med någon form av soldyrkan eller andra slag av riter. Det är inte helt otänkbart, att Frode-stenen i Fjärås kan tolkas ha koppling till Vårfrudagen (anm. författarens tolkning).

Vårbruket traditionsbundet

Almanackan spelade självfallet en stor roll för böndernas planering. Många aktiviteter, som återkom år från år planerades efter olika märkesdagar. Den 12 april inleddes det så kallade "vår-räppet". Då började veckoräkningen baklänges till midsommar med "tolfte veka' ", dvs då var det tolv veckor till midsommar. Påföljande veckor var mycket betydelsefulla för vårbruket. Många av sysslorna måste ske i en viss ordningsföljd precis som generationer före hade gjort.

Almanackor var inte tillgängliga för gemene man, utan man tvingades använda andra knep för sin tideräkning. Vår-räppet började med sin räkning på ovansidan av vänster knutna hand. Mellan lillfingrets och ringfingrets knogar gällde tolfte veckan. Nästa knogpar betydde elfte veckan osv. När man efter tre veckor tvingades växla över till höger knutna hand — den 3 maj och "korsmäss" — inleddes "ninne veka" (nionde veckan). Traditionens förklaring till ordet "korsmäss" hämtades från Kristi återfunna kors. Dagen före 1 maj skulle det drickas äggtoddy (vispad äggula o cognac) — "drecka mærg i bena".

Nionde och åttonde veckorna kallades allmänt för "så-veckor". Nu gällde det att så snart möjligt få havren och potatisen i jorden.

— "Äckre'ra e' så'klara om en kan gå swärs över ett plöje å trätofflera' inte klabbar".

För att lyckas med potatisen skulle gärna jorden vara så varm, att man kunde gå barfota vid sättningen. Omkring den 17 maj skulle hören (linet) sås, men detta fick bara göras på dagar med långa "fruntemmers-namn" (ex Rebecka, Karolina eller Desideria). Korsmesse-dagen den 3 maj gällde det även att ha uppsikt över korna. "Kesa kora' denne dan', kesa'de inte sen' på hajle sommeren!" Regnade det på

Bönsöndagen betydde detta regn tre veckor framåt. Regn på Kristi Himmelfärdsdag bådade dålig höstskörd.

Sommar och skördetid

På en våt maj följer en torr juni och mycket regn i maj leder till torr september och tvärtom. Följer en våt juni på en våt maj blir det sannolikt en våt sommar. Juni motsvarar i fråga om väderleken i allmänhet december. Är juni mild och våt blir även december sådan. Regn på midsommarafton är alltid långvarigt. Den väderlek, som gäller några dagar före och efter sommarsolståndet (21 juni) får man behålla ända till Mikaeli-dagen (29 september). Är det sol från klar himmel och varmt på Petrus-dagen (den 29 juni och namnsdagen för Peter i den moderna almanackan) blir det sol och sträng kyla på kommande Juldag.

Den 2 juli skulle höet vara bärgat och inne i ladan. Regn i senare hälften av juli är gärna ihållande. "Vad juli och augusti inte koka, kan inte september steka". Den vecka i juli, som börjar med namnsdagen Sara och slutar med Jakob är ju bekant som "fruntimmersveckan" och brukar i allmänhet vara regnig. "Sjusovare-dagen" (den 27 juli) var även en betydelsefull märkesdag. Regn denna dag betydde regn under följande sju veckor.

Under perioden från 23 juli till 23 augusti infaller "rötmånaden". Väderleken är då vanligen ganska varm med hög luftfuktighet och därmed mycket gynnsamma förhållanden för bakterietillväxt. Utan tillgång till kyl- och frysmöjligheter var det ofta svårt att bevara färskvaror, vilket ställde till det i hushållen. Begreppet rötmånad är nog helt bortglömt i det moderna samhället.

Höstmånader

Med september månad börjar man märka av hösten. Sådan väderleken är månadens första dag blir den vanligen hela månaden. Oväder i senare hälften av september åtföljs nästan alltid av stormar. Dimma på kvällen betyder regn senare under natten och våt september ger torr oktober.

Den 14 september infaller årets andra "korsmäss" i och med Korsmesse-dagen (enligt legenden Heliga korsets upphöjelse). Denna dag flyger svalorna iväg och potatisen skulle då vara upptagna ur jorden. Då öppnades även i äldre tider grindarna mot grannens mark och boskapen kunde i stort sett vandra fritt.

Mycket frost och kanske till och med snö i oktober bådade mildt väder i januari. Sitter löven kvar länge på träden kan man förvänta sig en tidig vinter. När björkar och pilar länge behåller sitt löv grönt i toppen, medan de fäller löven tidigt på de nedersta grenarna, då är det också en tidig vinter att vänta sig.

Två dagar i november hade även betydelse för den kommande perioden, Katarina-dagen den 25 november och Andreas eller Anders den 30 november. "Katarinavinter blir inte långvarig" och "om stubben bär hatt på Annersa'natt..."

Tradition och beprövad erfarenhet

Utöver ovanstående fanns en mängd andra tecken av betydelse. Man betraktade ofta månens olika faser och speciellt vid "nyttanne". Solens upp- och nedgång med olika färgteckningar på himlavalvet och därmed påföljande väderlek var viktiga

tecken. Beroende på vilket väderstreck de mörka molnen dyker upp från kunde svårighetsgraden på det efterföljande åskvädret bedömas på förhand. Många tecken var säkerligen vidskepliga till viss grad, men tradition och tidigare erfarenheter hade nog stor betydelse.

Dagens moderna människor har troligen mycket ringa kopplingar till ovanstående genom generationer nedärvda märken och dess tolkningar. För att inte helt gömma dem i glömska, kanske våra olika hembygdsgillen skulle kunna inventera och sammanställa tecken och märken till en lokal "hembygdspraktika" (?).